

ارائه مدل روابط اخلاقی همسران مبتنی بر متون اسلامی

مجید حمزه‌ای رئیس^۱
محمد رضا سالاری فر^۲
محمد دولتخواه^۳
رضا مهکام^۴

چکیده

تحقیق حاضر با هدف ارائه مدل روابط مثبت اخلاقی همسران مبتنی بر متون اسلامی صورت گرفت تا آموزه‌های اخلاق اسلامی در خانواده به شکلی سازمان یافته تنظیم شود. در این پژوهش، با استفاده از روش تحلیل محتوای متون اسلامی و بهره‌گیری از اجتهاد دانش اسلامی، مدل اخلاقی همسران به دست آمد. برای سنجش روایی محتوایی این مدل، اصول و خرده مولفه‌های اخلاقی به دست آمده در قالب پرسشنامه‌ای با طیف لیکرت چهار گزینه‌ای، به کارشناسانی که دانش آموختگان علوم اسلامی و روان‌شناسی بودند، ارائه شد. سپس داده‌های کمی با استفاده از شاخص روایی محتوایی (CVI) تحلیل گردید. پس از استنباط میانی هستی شناختی، انسان شناختی و معرفت شناختی اخلاق اسلامی همسران، اصول اخلاقی زوجین در دو سطح، شناسایی و طبقه‌بندی شد. اول، اصول اخلاقی همسران متمرکز بر خویشتن شامل: عدالت، خودشناسی و خودسازی، عفت و خویشتن داری، صبر و تاب آوری و محاسبه و مراقبه؛ و دوم، اصول اخلاقی حاکم بر روابط همسران شامل: مودت، احسان، حسن خلق، تدبیر منزل و تأمین نیازهای همسران. یافته‌های به دست آمده روایی محتوایی اصول اخلاقی همسران متمرکز بر خویشتن، حاکی از $0.90 \times 0.81 = 0.729$ برای اصول اخلاقی عدالت، خودشناسی و خودسازی و عفت؛ و همچنین با اعتبار $1.00 \times 0.729 = 0.729$ برای اصول اخلاقی صبر، محاسبه و مراقبه بود. همچنین روایی محتوایی $1.00 \times 0.729 = 0.729$ برای اصول متفاوت حاکی از روایی $0.90 \times 0.81 = 0.729$ است. براین، خرده مولفه‌های اخلاقی همسران در دو سطح پادشاهی، به صورت متفاوت حاکی از روایی $0.90 \times 0.81 = 0.729$ است. **واژه‌های کلیدی:** اخلاق همسران، مدل اخلاقی، روابط اخلاقی، مبانی، اصول، مولفه‌های اخلاق اسلامی.

۱. دانش پژوه سطح ۳ حوزه؛ کارشناس ارشد گرایش مشاوره دانشگاه معارف اسلامی. (نویسنده مسئول) hamzehi.ac@gmail.com
۲. دانش آموخته سطح ۴ حوزه؛ استادیار گروه روانشناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. msalarifar@rihu.ac.ir
۳. دانش آموخته سطح ۴ حوزه؛ استادیار گروه روانشناسی موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره). dolatkhah110@gmail.com
۴. دانش آموخته سطح ۳ حوزه؛ استادیار گروه روانشناسی موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره). reza.mahkam@gmail.com

۱. طرح مسئله

ارتباط زناشویی از ارتباط‌های دیرین بشری است که کیفیت این ارتباط می‌تواند مایه شادی یا درد و رنج آدمی باشد. مطالعات نشان داده است سطح بالای سازگاری در میان افرادی دیده می‌شود که زوج‌ها در آن با یکدیگر ارتباط خوبی دارند و رابطه مثبتی بین ارتباط زوج‌ها و سازگاری زناشویی وجود دارد (بردی اوزونی درجی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۲۶). ارتباط مؤثر و کارآمد زناشویی^۱، از مهم‌ترین جنبه خانواده‌های دارای عملکرد مطلوب است (یوسفی، ۱۳۹۰، ص ۱۸۴). در مقابل، طلاق از معترض‌ترین شاخص‌های آشتفتگی روابط زناشویی است (سالاری فرو همکاران، ۱۳۹۲، ص ۱۳). رایج‌ترین مشکل در ازدواج‌های ناآرام و پردردسر، کیفیت روابط زناشویی ضعیف است. هنگامی که روابط صمیمی زن و شوهر خدشه‌دار می‌شود و تفاهم زناشویی کاهش می‌یابد، عوارضی مخرب برای بهداشت روانی اعضای خانواده پدید می‌آورد و موجب آشتفتگی روابط زناشویی می‌شود (یوسفی، ۱۳۹۰، ص ۱۸۴). اختلاف‌های خانوادگی، طلاق، فرزندان بی‌سرپرست و بزهکاری نوجوانان در عصر حاضر نشان‌دهنده مشکلات اساسی در خانواده است که ریشه آن در کیفیت روابط بین زوج‌هاست (سالاری فرو همکاران، ۱۳۹۳، ص ۳۳۰). بر اساس رویکرد تلفیقی مارکس^۲، کیفیت روابط زناشویی، سیستمی است. مارکس معتقد است یک فرد متاهل دارای سه زاویه درونی، زاویه همسری و زاویه بیرونی است. اولین زاویه، خود درونی فرد است که در بُعد درونی فرد و تلاش‌ها و انگیزه‌ها و انرژی‌های گوناگون است. زاویه دوم، رابطه با همسراست؛ آن بخش از خود که به طور مدام به همسرتوجه می‌کند، با او هماهنگ می‌شود و از او مراقبت می‌کند. زاویه سوم به آنچه که خارج از خود به جز همسر را نشان می‌دهد. (یوسفی، ۱۳۹۰، ص ۱۸۵)

بر اساس این رویکرد، تغییرات ارزشی در خانواده به‌ویژه در دهه‌های اخیر، این نهاد را از جنبه‌های مختلف تهدید می‌کند. یکی از این موارد، تعاملات اخلاقی در زندگی زناشویی به‌ویژه در نسل جوان است (سالاری فرو همکاران، ۱۳۹۲). بی‌اعتنایی به فضیلت‌ها و آموزه‌های اخلاق اسلامی در تعامل زوجین موجب بروز نابهنجاری‌هایی در نهاد خانواده از جمله افزایش طلاق شده است. در مقابل، متخلق‌شدن به اخلاق اسلامی، روابط همسران را سامان می‌بخشد. به همین دلیل،

علمای اخلاق بخش مهمی از توصیه‌های خود را به مناسبات اعضای خانواده اختصاص داده‌اند.

(سالاری فرو همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۴)

از منظر قرآن کریم، بایسته‌های اخلاقی، پیوند مودت‌آمیز و عاشقانه همسران را استوار می‌سازد (حافظی، ۱۳۸۷، ص چکیده). اخلاق نه تنها برای سعادتمندی اخروی، بلکه برای آسایش در زندگی دنیوی نیز لازم است و در سایه فضیلت‌های اخلاقی، آسایش در زندگی ممکن می‌شود (سالاری فرو همکاران، ۱۳۹۳، ص ۲۰۸). حقوقدانان به این نتیجه رسیده‌اند که کارآمدی خانواده، منوط به رعایت آمیزه‌ای از اصول حقوقی و اخلاقی است و توجه صرف به فنون حقوقی، ناموفق است. دولتها هرچه برای تحکیم این نهاد از اهرم‌ها و ابزار قانونی استفاده کرده و به گسترش تمہیدات قانونی پرداخته‌اند، کمتر توانسته‌اند خانواده را تحکیم کنند. با این حال، دروازه‌های خانواده به‌سوی ایمان و اخلاق باز است. (حافظی، ۱۳۸۷، ص چکیده)

موریس و مک دونالد^۱ معتقد‌نند در هر عرصه رفتار و فعالیت انسان، ارزش‌های اخلاقی سهم قابل توجهی را در جهت‌دهی رفتار وی ایفا می‌کنند. از نگاه دیگر، هرگاه انسان در عرصه رفتار با تصمیم‌گیری مواجه می‌شود، معیارها و ارزش‌های اخلاقی می‌توانند تکیه‌گاه نیرومندی برای تصمیمات نهایی اتخاذ شده باشند (سیفی قوزلو و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱۱۷). براین اساس، رفتارهای اخلاقی مثبت، یک امر خصوصی در زندگی شخصی نیست که فقط یک مسئله معنوی بوده و تنها برای زندگی اخروی فایده داشته باشد؛ بلکه همه مسائل اخلاقی، آثاری در زندگی مادی و معنوی جامعه بشری دارند. به عنوان نمونه، صبر، راستگویی، محبت، تکریم، سلام‌کردن، دلسوزی و مهربانی و مثبت‌اندیشی، باعث کارآمدی خانواده می‌شود. رضایت زناشویی فرآیندی است که در طول زندگی زوجین به وجود می‌آید؛ زیرا لازمه آن، انطباق سلیقه‌ها، شناخت ویژگی‌های شخصیتی، ایجاد قواعد رفتاری و شکل‌گیری الگوهای مراوده‌ای است. (صفورایی پاریزی، ۱۳۸۸، ص ۹۳)

هالستد و مکافلین^۲ و دیگران معتقد‌نند انسان دارای ابعاد وجودی متنوعی است که برای شکوفا و متعالی شدن، نیاز به تربیت دارد. در این میان، پرورش فضایل اخلاقی از مهمترین و مشکل‌ترین کارهاست و از هدف‌های مهم و والای جوامع بشری بوده است (وحدانی اسدی، ۱۳۹۵، ص ۱۹۲). هر جامعه برای ادامه حیات خود و تبیین اینکه در زندگی چه چیزی معنی دارد است و افراد باید به

1. Morris & McDonald

2. Halstead & McLaughlin

چه هنگارهای اخلاقی احترام بگذارند، به برنامه‌ای اصولی و پاسخی منطقی نیاز دارد. (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۴۳)

برای تحکیم روابط همسران براساس اخلاق، نیازمند مدلی سازمان یافته و منسجم از آموزه‌های اسلامی در خانواده هستیم تا از طریق آن، شناخت همسران و در نتیجه، رفتار آنها اصلاح شود. پژوهش‌های متعدد در زمینه اخلاق همسران، معمولاً به یک یا چند ویژگی و سازه اخلاقی در این حوزه ارتباطی پرداخته است و از سازمان یافته‌گی مناسب برخوردار نیست. مسائل اخلاقی در خانواده، در ضمن فضیلت‌هایی مانند مودت^۱، رحمت^۲، رفق^۳، ملایمت^۴، مدار^۵، سازگاری^۶، حقوق مداری^۷، نیک‌رفتاری^۸، تکریم^۹، تفاهم و توافق^{۱۰}، بخشش^{۱۱}، گذشت^{۱۲}، شکیبایی^{۱۳}، صداقت^{۱۴}، نفی خشونت^{۱۵} و همکاری در خانه^{۱۶} ارائه شده است (دلشداد تهرانی، ۱۳۸۳، ص ۴). متون اسلامی از حسن معاشرت به عنوان اصل بنیادین در تعامل بین همسران یاد می‌کنند و بسیاری از آنچه در آیات قرآن و احادیث معصومین ﷺ برای ایجاد آرامش، اعتماد، اطمینان، محبت و احترام در روابط همسران مطرح شده است به معاشرت معروف در روابط زوجین باز می‌گردد. (پسندیده، ۱۳۹۴، ۱۲۰)

پژوهش حاضر به اخلاق ارتباطی زوجین به صورت متمرکز پرداخته و تلاش کرده است مدلی سازمان یافته و یکپارچه اخلاقی در دو سطح متمرکز بر فرد (زاویه درونی) و متمرکز و حاکم بر رابطه با

۱۰

-
1. Amity
 2. Humaneness
 3. Camaraderie
 4. Mildness
 5. Lenity
 6. Adjustment
 7. Oral rights
 8. Good behavior
 9. Reverence
 10. Agreement
 11. Forgiveness
 12. Pardon
 13. Tolerance
 14. Veracity
 15. Negation of violence
 16. Collaboration at home

همسر (زاویه همسری) ارائه دهد. لازم است عناصر این مدل، همگون و مرتبط با یکدیگر باشند. در این پژوهش سعی برآن است که مبانی اخلاقی روابط همسران و اصول و خردمندانهای نمودهای اخلاقی مبتنی بر مبانی اخلاقی، از متون اسلامی استخراج گردد و در یک مدل ارائه شود.

۲. روش پژوهش

نوشتار حاضر، پژوهشی بنیادی نظری است که در جستجوی کشف حقایق، واقعیت‌ها و شناخت پدیده‌ها است و مرزهای دانش بشر را توسعه می‌دهد. اطلاعات و مواد اولیه تحقیق به شیوه کتابخانه‌ای گردآوری شد و سپس به روش‌های مختلف استدلال، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در این پژوهش، محقق به توصیف عینی مبانی، اصول، مولفه‌ها و نمودهای اخلاقی همسران پرداخت. برای روش‌شن شدن دیدگاه متون اسلامی درباره اصول اخلاقی همسران و مولفه‌های شکل‌دهی این اصول، از روش اجتهادی استفاده شد. بدین‌گونه‌که در مرحله اول، ضمن بررسی موضوع اخلاق همسران در متون اسلامی و پس از معین‌کردن اسناد و مدارک، با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا و رمزگذاری، مطالب به دست آمده تحلیل شد و استنتاج‌هایی درباره اصول و مولفه‌های اخلاقی همسران به دست آمد. سرانجام داده‌های جمع‌آوری شده، ترکیب، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری شد. سپس بر پایه روش استقرایی، به گردآوری داده‌ها در متون اسلامی پرداخته شد. واحد مشاهده، آیات قرآن و روایات اسلامی بود. برای جمع‌آوری داده‌های مربوط، مراحل ذیل انجام گرفت:

اول: انتخاب کلیدواژه‌های عربی متناسب و متناظر با بحث اخلاق همسران. برخی کلیدواژه‌ها به این شرح بود: نکاح، زوج، بعل، رجال، نساء، مرئه یا امراء، اهل، معروف، احسان، مودت، منزل، بیت، الفت، سکونت.

دوم: تعیین منابع معتبر اسلامی:

(الف) قرآن، با استفاده از تفاسیر موجود و کتب لغت، مفاهیم آیات قرآن روش می‌شود.

(ب) کلمات پیامبر اسلام ﷺ که اعتبار کلمات ایشان به استناد کلام الهی است.

(ج) کلمات اهل بیت پیامبر اسلام با تصریح شیعه و سنی و مدارک معتبر ائمه مucchomien علیهم السلام همراه با قرآن بوده و بین آنها و قرآن تاقیامت انفکاکی نیست.

سوم: شناسایی و استخراج آموزه‌های مربوط به اخلاق همسران براساس کلیدواژه‌ها، با استفاده از قرآن، تفاسیر و کتب مرتبط در مجموعه‌های نرم‌افزاری موسسه کامپیوتری علوم اسلامی نور،

مجموعه حدیثی خانواده مربوط به مرکز تحقیقات زن و خانواده با بیش از ۱۳ هزار آموزه در موضوع خانواده با عنوانین فقهی، حقوقی و اخلاقی، روایات و آیات مربوط به اصول اخلاقی همسران همراه با مصاديق و مولفه‌های آن و نیز کتبی دیگر همانند دانشنامه قرآن و حدیث از محمد محمدی ری شهری. چهارم: استخراج و دسته‌بندی داده‌ها و گزاره‌های مربوط به اخلاق همسران از متون دینی با تشکیل یک خانواده حدیث و تفکیک آنها از نظر موضوعی و مفهومی به این شرح صورت گرفت: یافته‌های مربوط به خانواده اخلاق محور شامل حدود و مرزهای اخلاق و ارزش‌های حاکم برنهاد خانواده و به‌ویژه همسران؛ اخلاق همسران در دو قالب اخلاق شوهر و اخلاق زن و آسیب‌شناسی اخلاقی همسران در دو قالب آسیب‌شناسی اخلاق شوهر و زن و بررسی سازوکار یافته‌های اخلاقی همسران در ارتقاء کیفیت روابط همسران.

پنجم: استنباط و نتیجه‌گیری از آموزه‌های دینی استخراج شده بر اساس روش‌های مصطلح در علم اصول همراه با فهم لغات عربی، به کارگیری ادبیات عرب با استفاده از فهم دلالت‌های لفظی و معنایی آموزه‌های مربوط، جمع‌بندی یافته‌ها و رفع اختلاف میان آنها و دستیابی به یک نظر نهایی. از این‌رو، چون پژوهش حاضر از نوع کیفی بوده و به دنبال ارائه یک مدل یکپارچه اخلاقی برای همسران است، برای اعتباریابی این مدل، اصول اخلاقی همسران و مولفه‌های اخلاقی مرتبط با هر اصل، در قالب پنج کاربرگ مربوط به اصول اخلاقی متمرکز بر خویشتن و پنج کاربرگ مربوط به اصول اخلاقی متمرکز بر همسر، با طیف لیکرت چهار نقطه‌ای (کاملاً موافق، موافق، کاملاً مخالفم، مخالفم) به ده نفر از کارشناسان دانش‌آموخته علوم اسلامی و روان‌شناسی، ارائه، نظرخواهی و اصلاح شد. براین اساس، در مرحله اول، مسئله پژوهش تعریف شد و در مرحله دوم، متخصصان مرتبط با دانش پژوهش، تعیین شدند. در مرحله سوم، متخصصان نظر مستقل خود را درباره عوامل مرتبط با پژوهش ارائه دادند و پژوهشگر با استفاده از ضریب شاخص روایی محتوایی (CVI)، داده‌های کمی را تحلیل کرد. بدین صورت با تجمعیت امتیازات موافق برای هر بخش که امتیاز «کاملاً موافق و موافقم» کسب کردند، با تقسیم بر تعداد کل پانل خبرگان محاسبه شد. لذا برای اعتباریابی محتوای مدل حاضر، به نظرات و ایده‌های کارشناسان رجوع شد.

۳. یافته‌های پژوهش

براساس یافته‌های محقق، مدل اخلاقی روابط همسران مبتنی بر متون اسلامی، در دو سطح اخلاقی

است. سطح اول مربوط به اصول و مولفه‌های اخلاقی متمرکز بر فرد و خویشتن بوده و شامل: عدالت، عفت، صبر، خودشناسی، خودسازی، مراقبه و محاسبه است. هر کدام از اصول، دارای مولفه‌ها و نمودهایی است که از پایداری آن اصل حکایت می‌کند. در سطح دوم، اصول و مولفه‌های متمرکز و حاکم بر رابطه با همسر است و شامل: مودت، رحمت، احسان، حسن خلق، تدبیر منزل و تامین نیازها است. این سطح از اخلاق زناشویی نیز دارای مولفه‌ها و نمودهای رفتاری است که به وجود آن اصول، عینیت می‌بخشد. مدل اخلاقی روابط همسران، دارای سه عنصر مبانی (هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی)، اصول و مولفه‌های اخلاقی است. مولفه‌ها و نمودها بر اصول اخلاقی بنا شده و اصول اخلاقی، بر مبانی هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی مبتنی است. یافته‌های این مدل در جدول‌هایی متناسب با یافته‌های مربوط به مبانی، اصول و مولفه‌های اخلاقی همسران ارائه شده است.

۳.۱. مبانی تبیین اخلاق اسلامی همسران^۱

الف) مبانی هستی‌شناسی

۱. خدامحوری: خدامحوری در روابط همسران، به معنای باور به حضور (علق،^{۱۴}) و باور به

۱۳

نیازمند بودن به خداوند (فاطر،^{۱۵})، در برابر خودمحوری است. از این‌رو، همسرانی که به حضور خداوند در زندگی باور دارند، به همان میزان، محبت را در روابط خود تجربه می‌کنند. (کلینی،
۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۲۰)

۲. تکامل هستی: از دیدگاه توحیدی، کمال نهایی انسان در پرتو اخلاق حاصل می‌شود؛ لذا رابطه افعال اخلاقی با کمال انسانی، حقیقی بوده و رابطه فعل با نتیجه‌اش است. (امین‌زاده، ۱۳۷۸،
ص ۳۸). از این‌رو، حسن خلق همسران، حاکی از کمال آنها دارد. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۲، ص ۲۸۵)

۳. ارتباط دنیا با آخرت: بیانگر آن است که رفتار همسران در این دنیا هرگونه که باشد، نتیجه آن را در آخرت خواهد دید. (ورام، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۱۸۳)

۴. گسترش زوجیت در هستی: به این معنی است که زن و مرد با قرارگرفتن در کنار یکدیگر و از

۱. منظور از مبانی مطرح شده، مبانی کلی اخلاق اسلامی هستند. از آن جایی که باید اصول و مولفه‌های مثبت اخلاقی همسران به دست آیند و خارج از مبانی کلی نباشند، محقق لازم می‌داند این اصول بر مبنای اساس مبانی کلی اخلاق اسلامی قرار داده شوند.

ب) مبانی انسان‌شناسی:

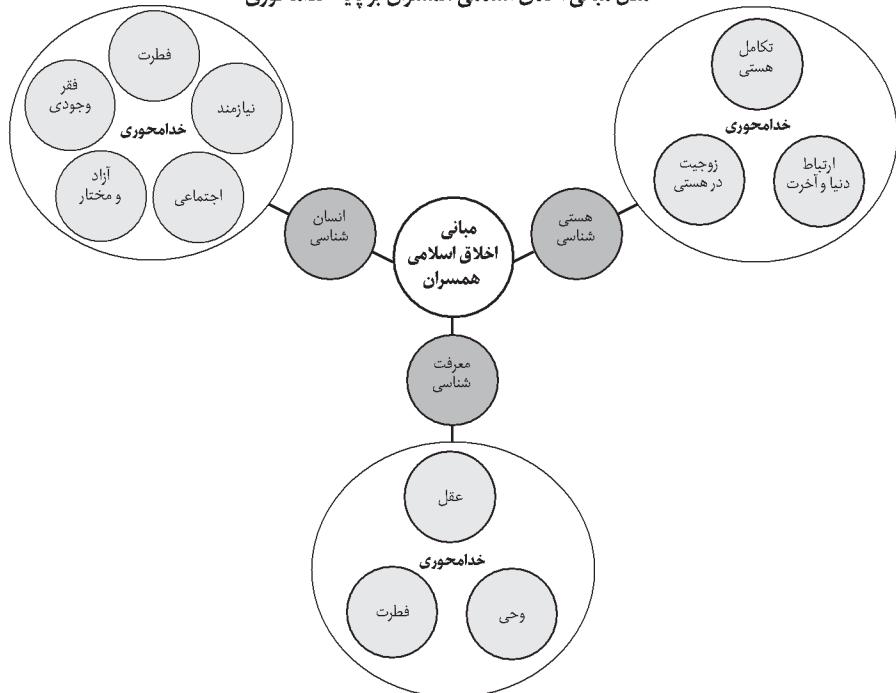
فردیت به زوجیت رسیدن با پیوند مشروع ازدواج، به آرامش روانی می‌رسند و به تبع آن، میان آنها مودت و محبت شکل می‌گیرد. (روم، ۲۱)

۱. **انسان دارای فطرت الهی:** اخلاق، یکی از جنبه‌های فطری انسان است که به صورت استعدادی نهفته در وجود انسان نهاده شده و برای اینکه همسران به کمال لایق خود برسند باید این جنبه از وجود خود را شکوفا سازند تا از پاداش همیشگی خداوند برخوردار شوند. (تین، ۴)
۲. **نیازمندی انسان:** به این معنی که ارزش‌های اخلاقی، ریشه در نیازهای زوجین دارد. نیازهای همسران شامل نیازهای مادی و جنسی، که اخلاق مربوط به خود را دارد؛ و نیازهای عاطفی مانند پیوندجویی، صمیمیت، الفت، انس و جلب محبت است. رفتارهای اخلاقی نیک همسران، نیازهای فطری آنها را برآورده می‌کند. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۲۳۷)
۳. **اجتماعی بودن انسان:** مبنای «وابسته و نیازمندی انسان‌ها به یکدیگر» به هویت جمعی انسان اشاره دارد. لذا می‌توان نیازمندی انسان‌ها به یکدیگر را به عنوان یکی از مبانی اساسی تبیین و توجیه اصول اخلاقی همسران در نظر گرفت (صفایی مقدم، ۱۳۹۵، ص ۲۸). بروز و ظهور فضیلت‌های اخلاق میان فردی مانند: حسن خلق، احسان، محبت، و یا رذیلت‌های اخلاق میان فردی مانند: سوء خلق و پرخاشگری، در اجتماع به وجود می‌آید. زندگی همسران به عنوان کوچک‌ترین نهاد اجتماعی و به دلیل گرایش به یکدیگر، محل تجلی اخلاقیات زندگی است.
۴. **انسان دارای فقر و جودی:** همسران برای رسیدن به خوشبختی باید مطیع همه دستورات و اوامر الهی باشند؛ زیرا انسان به خداوند و به راهبردهای اخلاقی که با خطاب‌های قرآنی و کلام معصومین برای هدایت ایشان تعیین شده، نیاز دارد. (قصص، ۲۴)
۵. **آزاد و مختار بودن انسان:** افعال و ملکات انسان، که فضیلت و انسانیت او وابسته به آنها است، پیرواراده انسان می‌باشند. مسئولیت انسان‌ها در برابر یکدیگر زمانی و وجهه اخلاقی به خود می‌گیرد که بر مبنای اراده و اختیار خود فرد باشد، نه عوامل دیگری مانند: ترس، طمع و چشمداشت و... (بیرونی کاشانی و باقری، ۱۳۸۷، ص ۲۹). بنابراین می‌توان گفت یکی از مبانی اخلاق، آزادی و اختیار انسان است که با استفاده از آن می‌توان اصول مثبت اخلاقی همسران را توحیه کرد.

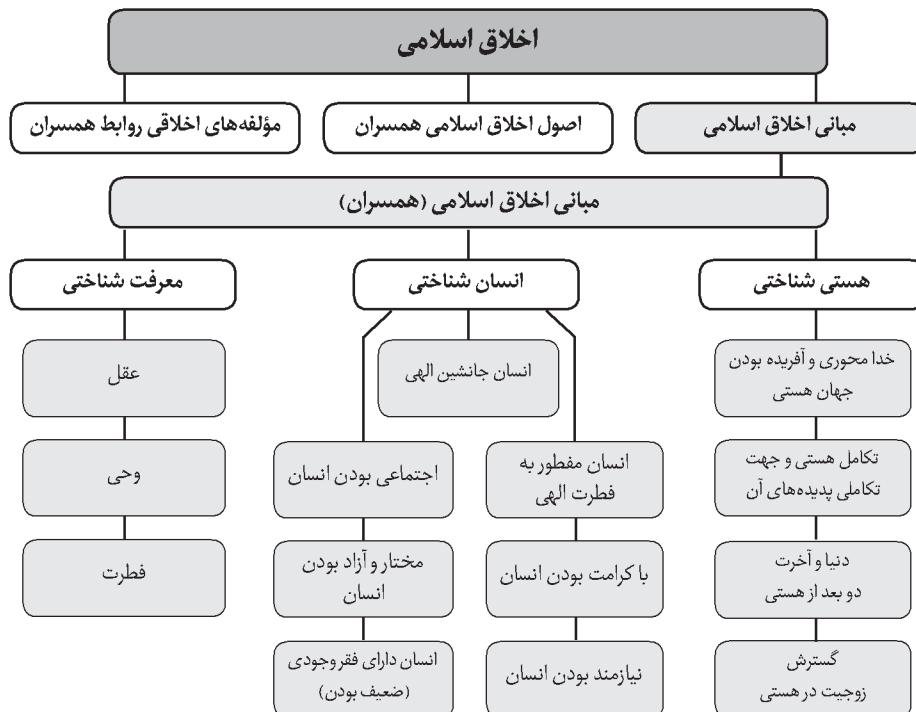
ج) مبانی معرفت شناختی^۱

۱. عقلانی بودن اخلاق: قدرت اندیشه ورزی به عنوان ملاکی برای تشخیص افعال اخلاقی و به ویژه در مواقع تعارض به کار می‌رود. همسران به کمک عقل و اندیشه ورزی می‌توانند بین تعارض‌های اخلاقی پیش‌آمده، تمایز قائل شوند و تمایلی را که بهتر است، برگزینند. (صفایی مقدم و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۳۰)
۲. وحیانی بودن اخلاق: قرآن کامل‌ترین برنامه اخلاقی همسران است که در آن، مسیر زندگی آنها به صورت کلی ترسیم گردیده و به صورت ضمنی و آشکار به مبانی اخلاقی و اصول آن اشاره شده است. (همان)
۳. فطری بودن اخلاق: به این معنی است که همسران، برخی از اصول و ارزش‌های اخلاقی را به صورت فطری درک می‌کنند، بدون اینکه نیازی به یادگیری آنها از طریق اجتماع داشته باشند. (همان)

مدل مبانی اخلاق اسلامی همسران بر پایه خدامحوری

۱. منظور از مبانی معرفت‌شناختی، آن دسته از مبانی است که برای تبیین اصول اخلاقی همسران ذکر شده است؛ یعنی اینکه اخلاق همسران، ابعادی هم‌چون عقلانی بودن، وحیانی بودن و فطری بودن دارد.

۱۶

دوفلسفیله مطالعات اسلامی زبان و کتابخانه - سال هفتم - شماره دوازدهم - پیاپی و تالیفی ۱۳۹۵

۳،۲. اصول و مؤلفه‌های اخلاق اسلامی همسران

الف) اصول اخلاق اسلامی همسران متمرکز بر خویشتن و مؤلفه‌های آن

۱. عدالت: این اصل اخلاقی متمرکز بر فرد، پایه بسیاری از صفات اخلاقی دیگر و به منزله رکن رابطه زناشویی است. منظور از عدالت در اخلاق همسران، عدالت درون فردی و صدارت قوه عاقله است. اعتدال و میانه روی در رفتارها و هیجان‌ها، نمود و نشانه عدالت درونی فرد است که این حالت، به عدالت در روابط با دیگران می‌انجامد. هرچه همسران در روابط خود، متعهد به عدالت می‌شوند، پیوند آنها عمیق‌تر، دوستانه و پایدار می‌شود. یافته‌های متون اسلامی بیانگر آن است که انصاف به عنوان نمود عدالت درون فردی، بالاترین اعمال در حوزه رفتاری فرد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۴۴ و مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۳۱)، اخلاق انسان‌های با ایمان (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۴۱)، موجب ارتقاء کیفیت زندگی (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۲۸۴)، تداوم نعمت

(مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۲۹ و ابن‌بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۶)، محبت، مودت، الفت، آسایش، راحتی در زندگی و بروز اخلاقی اختلف است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۹۵-۳۹۴). بنابراین عدالت درون‌فردی با مولفه‌ها و نمودهایی در سه حوزه تنظیم بینشی (شناختی) (لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۱۱۹ و کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۳۶۲)، تنظیم گرایشی (هیجانی) (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲، ص ۱۷۲) و تنظیم کنشی (رفتاری) نمود پیدا می‌کند. (قمان، ۱۹ و ۳۱)

۲. خودشناسی و خودسازی: (مائده، ۱۰۵؛ تحریر، ۶؛ لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۰۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۱۸؛ شریف‌رضی، ۱۳۸۰، ح ۱۴۹ و مطهری، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۲۸۴-۲۸۳) اصلی اخلاقی است که ارزش امور، مرهون آن است. هنگامی که فرد، حالات، صفات و ابعاد وجودی خویش را بشناسد و در تقویت موارد مثبت و اصلاح موارد منفی بکوشد، خودسازی امکان‌پذیر می‌شود. خودسازی، شامل مولفه‌هایی مانند رسیدگی و تنظیم امور مربوط به جسم و حیات نباتی، غرایز و حیات حیوانی و تنظیم ابعاد روانی و رفتاری و زندگی معنوی است که از این اصل اخلاقی حکایت می‌کند. (صادقی و سبحانی‌نیا، ۱۲۹۰، ص ۲۴-۲۵)

۳. عفت‌ورزی و خویشتنداری: عفت حالتی برای نفس و جان آدمی است که به‌وسیله آن از غلبه و تسليط شهوت جلوگیری می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۷۳). با بررسی در منابع اسلامی، به نمودهای کنشی و گرایشی عفت جنسی پی می‌بریم:

الف) کنترل شهوت؛ یکی از شاخص‌ترین نمودهای عفت جنسی است که در واقع نوعی خودکنترلی است. (مومنون، ۲۳ و ۵؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۱۸ و کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۶۴)

ب) کنترل نگاه؛ از نمودهای رفتاری عفت محسوب می‌شود. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۲۱؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۳۲۱؛ برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۹۵ و مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰، ص ۳۹)

ج) عفت در بیان و گفتار؛ این نمود و مولفه عفت‌ورزی، یک نمود رفتاری است که شامل رازداری و حفظ حریم و آبروی همسر هم می‌شود. (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۳۵۸؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۵ و ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۳۲۱)

د) عفت مرتبط با بدن و جسم فرد یعنی پوشش، حفظ و نگهداری اندام در برابر دیگران،

حاکی از نمود و نشانه ظاهری و رفتاری عفت ورزی و خویشتنداری است.^۱ (کلینی،

(۵۲۰-۵۱۸، ج، ۱۴۰۷)

۴. صبر و تاب آوری: ویژگی باثبات درونی است که نتیجه آن، مدیریت احساسات، هیجانات و توان تحمل و تاب آوری سختی‌ها در کارهاست (مرحمتی و یوسفی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۰). تاب آوری به منزله رأس امور، بیان شده و در صورت نبود آن، در امور زندگی، اختلال به وجود می‌آید و گویی همه چیز از دست رفته به نظر می‌رسد (کلینی، ۱۴۰۷، ج، ۲، ص ۹۰ و ۲۲۱). نمودها و مولفه‌های صبر و تاب آوری شامل:

الف) درنگ و نهفتگی؛ (ورام، ۱۳۶۹، ج، ۲، ص ۲۶۶؛ شریف رضی، ۱۳۸۰، ح، ۴۶۰ و ابن‌الحدید،

(۲۷، ج، ۱۴۰۴)

ب) استقامت و پایداری در ناخوشایندی‌ها؛ (آل عمران، ۱۴۰۸؛ دیلمی، ۱۳۶۳، ص ۳۲۵ و مجلسی،

(۱۴۴، ج، ۷۹، ص ۱۴۰۳)

ج) انجام رفتارهای مشبت؛ (شوری، ۴۳؛ بقره، ۱۷۷؛ ابن‌شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۰ و کلینی،

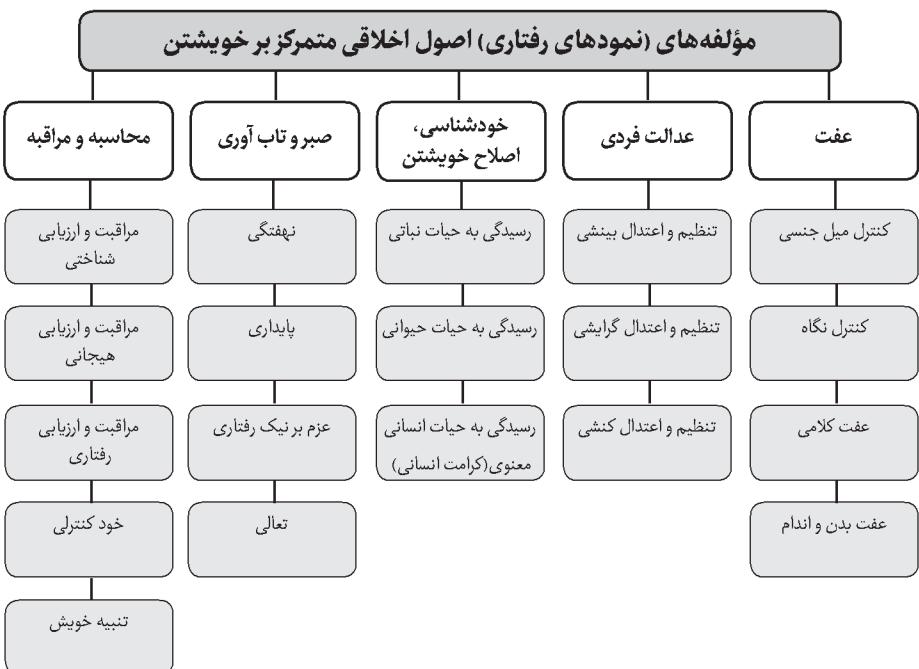
(۲۳۱، ج، ۱۴۰۷)

د) رضامندی فرد از موقعیت موجود؛ (طه، ۱۳۰ و تنبیه الخواطر، ۱۳۶۹، ج، ۱، ص ۴۲) ه) تعالی؛ مفهومی است که می‌توان آن را بالاترین درجات از مولفه‌های صبر و تاب آوری دانست. بدین معنا که فرد در موقعیت‌های ناملایم زندگی، علاوه بر اینکه در برابر سختی‌ها، نهفتگی، پایداری، عزم بر نیک‌رفتاری و رضایت دارد، در برابر رنج و سختی موجود، خداوند را ستایش و شکر می‌کند. (رعد، ۲۲، و کلینی، ۱۴۰۷، ج، ۳، ص ۱۱۶)

۵. محاسبه و مراقبه: توجه به خودمحاسبه‌گری و خودمراقبتی؛ (حشر، ۱۸؛ طوسی، ۱۴۱۴، ص ۱۱۶؛ شریف رضی، ۱۳۸۰، خ، ۱۷۶؛ سالاری فر، ۱۳۹۳، ص ۲۳۱-۲۳۲؛ جیل دوبا، ۱۹۷۵، ص ۲۲۶ و ۲۲۷)، Walsh, 2009, p. 47. این ویژگی اخلاقی متمرکز بر خویشتن، به خوش‌اخلاقی، خودکنترلی و صمیمیت اجتماعی منجر می‌شود (سواری و عبدالپور، ۱۳۹۶، ص ۷). این فضیلت اخلاقی با مولفه‌های زیر نمود پیدا می‌کند:

۱. به نظر می‌رسد که دو مولفه عفت ورزی و خویشتنداری با یکدیگر همخوان و یکسان هستند؛ اما تفاوت در این است که مولفه «الف» به کنترل هیجانی اشاره دارد؛ در حالی که مولفه‌ها و نمودهای «ب»، «ج» و «د» الزاماً از طریق رفتار و ظاهر فرد صورت می‌گیرد. به بیان دیگر، سه مولفه اخیر به نوعی به کنترل شهوت یعنی مولفه «الف» باز می‌گردند و این سه مولفه، به صورت جزئی‌تر و دقیق‌تر، مولفه «الف» را تبیین می‌کنند.

- الف) مراقبت از اندیشه و فکر (خودمراقبتی شناختی)؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۶۲۳)
- ب) مراقبت از قلب به عنوان مرکز هیجانات (خودمراقبتی هیجانی)؛ (همان، ص ۲۳۵ و طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۵، ص ۳۱۷)
- ج) گوش، چشم و زبان به عنوان اندام ارتباطی که با ارزیابی رفتار (خودمراقبتی رفتاری) مورد مراقبت و ارزیابی قرار می‌گیرد؛ (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۵۶)
- د) تنبیه؛ در صورتی که فرد، موفق به خودکنترلی نشود، برای اصلاح خویشتن، در موقعیت‌هایی برای خود محرومیت‌ها و یا محدودیت‌هایی را قرار می‌دهد. (شریف رضی، ۱۳۸۰، خ ۱۹۳)

۱۹

ب) اصول اخلاق اسلامی همسران متمرکز بر رابطه با همسرو مؤلفه‌های متناظر بر آن

۱. **مودت و رحمت:** به عنوان اصلی اخلاقی (روم، ۲۱؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۶۴۳؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۴، ص ۴۱۶؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲، ص ۱۷۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۶، ص ۲۶۵؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۲۴۴) در روابط همسران شمرده می‌شود که دارای مؤلفه‌ها و نمودهایی ذیل است:

- الف) محبت کلامی؛ (بقره، ۸۳؛ حج، ۲۴؛ لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۵۶؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۳۸۹؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۲۵۲؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۲۷؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲، ص ۵۴ و صادقی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۶)
- ب) نگاه عاطفی و رحیمانه؛ (محمدی ری شهری، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۴۲۸)
- ج) محبت لمسی؛ (همان و مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۸، ص ۶۴۱؛ ابن بابویه، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۶۴۱)
- د) رفتارهای مثبت در شکل‌های مختلف؛ (محمدی ری شهری، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۱۳۶۲؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۸۲ و نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۲۵۷)
- ه) سپاسگزاری؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۸۰؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۴۰ و مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۵۳)
- و) ملاقات‌های جذاب؛ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۲۷؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۲۵۸؛ حمیری، ۱۴۱۳، ص ۱۱۹؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۶۲۰؛ طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۷۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۳۲) مازندرانی، ۱۳۸۲، ج ۱۱، ص ۹۴؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۴۵۳ و حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۳۲)
- ز) خوشبینی؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۲۸، ۳۵۳ و ۶۴۱)
- ح) رفق و مدارا؛ (همان و کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۳۵)
- ط) حیا و حشمت به معنای احترام؛ (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۳۷؛ ابن شهرآشوب، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۷۷ و ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ج ۰، ص ۲۷۳)
- ۲. احسان:** در روابط همسران، احسان یک تعامل الهی (نحل، ۹۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷، ص ۱۹۶ و ۲۴۷؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۴۰؛ پسندیده، ۱۳۹۴، ص ۱۳۸ و سوروی مجده، ۱۳۹۳، ص ۲۰۳) محسوب می‌شود و شامل مولفه‌ها و نمودهای ذیل است:
- الف) خیرخواهی؛ (توبه، ۹۱؛ لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۲۴؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۲۹؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۰۸ و حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۷۰)
- ب) فروتنی؛ (نساء، ۳۶؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۲۴ و سالاری فر، ۱۳۹۳، ص ۲۱۵-۲۱۶)
- ج) صبر و تاب آوری؛ (یوسف، ۹۰؛ نحل، ۱۲۸-۱۲۷؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۸۶؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۴۷ و حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۵۷)
- د) پیوندجویی؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۰۷؛ ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۸۱؛ لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۳۹؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۸، ص ۳۸۲ و دستغیب، ۱۳۸۹، ص ۲۳۶)

ه) مدیریت گفتار؛ (لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۷ و ۵۰ و ۳۱۸ و کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۱۶)
و سخاوت؛ (انسان، ۱۵؛ آل عمران، ۱۳۴؛ بقره، ۱۷۷؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۷۲ و ۵۱۰ و مجلسی،
۱۴۰۳، ج ۴، ص ۱۱)

ز) صداقت و راستی؛ (بقره، ۱۷۷؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۴۵۸ و ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۶۱۸)

۳. حسن خلق: از اصول مهم متمرکز بر رابطه با همسر است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۹۴ و ج ۷،
ص ۳؛ لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۲۰۷ و ۲۶۳ و ۲۷۷؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۳۲۴، ابن شعبه حرانی،
۱۳۶۳، ص ۱۴ و کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۰۲) و شامل مولفه‌ها و نمودهای زیر است:

الف) الفتگیری و الفتپذیری؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۰۲)

ب) نرم خویی و انعطاف‌پذیری؛ (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۴۱۲ و کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۲۵)

ج) خوشگویی؛ (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۶۱۹)

د) خوشروی؛ (همان)

ه) ایجاد هیجان‌های مثبت؛ (ادخال سرور) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۲۴۴ و ج ۶، ص ۶؛
مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۲۶۸ و محمدی ری شهری، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۴۶۸)

و) خشنودی در خشنودی‌ها و تاخندن در تاخندن؛ (محمدی ری شهری،
۱۳۸۷، ج ۷، ص ۴۹۲ و پسندیده، ۱۳۹۱، ص ۶)

ز) کنترل خشم؛ (حلوانی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۸۹ و پسندیده، ۱۳۹۱، ص ۶۲)

۴. تدبیر منزل (لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۱۸۲ و ۳۰۳ و ۳۷۰؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵، ج ۴، ص ۳۹؛ برقی، ۱۳۷۱،
ج ۱، ص ۱۷ و سجادی، ۱۳۷۵، ص ۱۸۱) به عنوان اصلی اخلاقی در روابط همسران مورد توجه قرار
می‌گیرد و دارای مولفه‌ها و نمودهای زیر است:

الف) تقسیم امور بر اساس نقش‌های همسران در زندگی؛ (نساء، ۳۴؛ زارعی توپخانه و
جان بزرگی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۶-۱۳۷؛ حرم‌الملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۷۲؛ حلوانی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۵؛
کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۱۸ و فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۳۳۲)، به همراه تقسیم اوقات
شبانه روزی (ابن حمید، ۱۴۲۶، ص ۱۳ و ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۰۳)

ب) تعاون و همیاری؛ (مائده، ۲؛ محمدی ری شهری، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۴۵۶ و کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۸۶؛
ابن سعد، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۲۷۵؛ حلوانی، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۲۳۰ و مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۱۳۲)
ج) میانه روی در مصرف؛ (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۵۴ و ۲۷۱؛ حلوانی، ۱۴۰۸، ص ۳۲؛ مجلسی،

- (۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۱۲؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۳ و ۴۶۹ و کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۲۳) (۱۴۰۸، ج ۸، ص ۳۴۴ و مصباح یزدی،
 (۱۴۰۸، ج ۲۳، ص ۲۳۳؛ طلاق، ۶؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۳۴۴ و مصباح یزدی،
 (۱۳۸۷، ج ۳، ص ۸۱-۸۰)

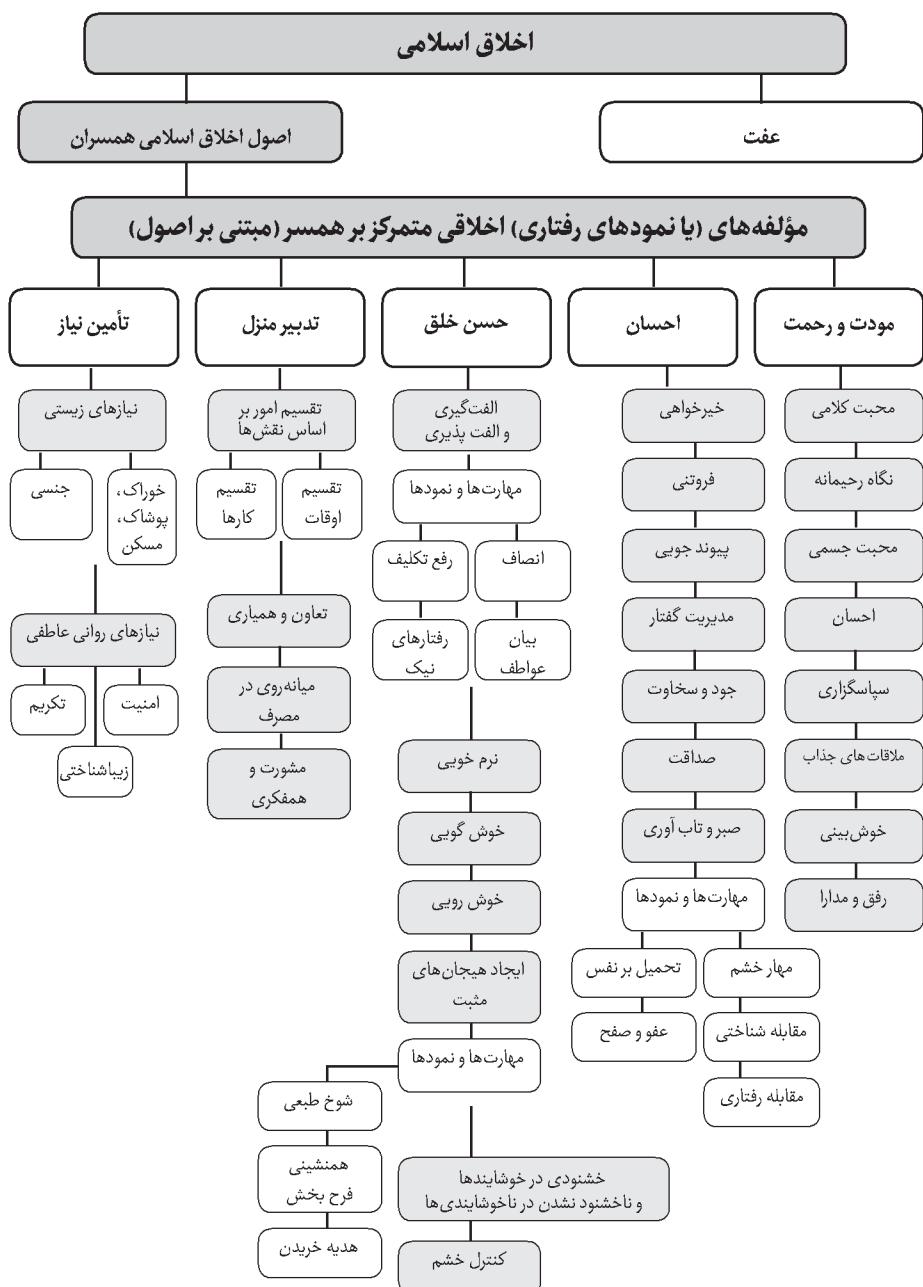
۵. تأمین نیازها: اعضای خانواده دارای نیازهای گوناگونی هستند که تأمین درست، معتدل و به موقع آن نیازها، در تحقق روابط سالم و پرنشاط و رشددهنده، نقشی اساسی دارد. از این‌رو، شناخت و تأمین این نیازها در زندگی، مهم و کلیدی است (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۲۳؛ کلینی، ۱۶۸۷، ج ۴ و ص ۴۹؛ حمیری، ۱۴۱۳، ص ۱۲۰؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص ۵۴؛ ابن‌بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۸ و پاینده، ۱۳۸۲، ص ۲۷۵). مولفه‌های ناظر بر این اصل، هر چند به عنوان یک اصل قانونی و شرعی انگاشته شده است؛ اما همسران برای تأمین این نیازها در موقعیت‌های خاص باید اخلاق محور رفتار کنند. مولفه‌های این اصل عبارت است از:

الف) تأمین و توسعه نیازهای زیستی با بهره‌مندی جمعی در راستای برآورده کردن علائق یکدیگر و در نظرگرفتن توانایی فراهم‌آوری این نیازها؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۸۸،
 ۱۴۰۷ و ۵۱۲؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۱۸۶؛ ابن‌حميد، ۱۴۲۶، ص ۲۱۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶،
 ص ۳۹۴ و حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲، ص ۵۵).

ب) تأمین نیاز جنسی با محوریت اخلاق جنسی؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۴۱۷؛ همان، ج ۵،
 ص ۴۹۶، ۵۰ و ۵۶۷ و ج ۶، ص ۴۴۶، ۴۴۸، ۴۸۵ و ۵۱۰؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۱، ج ۴،
 ص ۱۰، ۱۸، ۲۲ و ۳۲؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۱۲۹ و ج ۲۰، ص ۱۷۱؛ ابن‌بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳
 و ص ۵۵۵؛ حمیری، ۱۴۱۳، ص ۱۶۰؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۳۷۱ و مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵،
 ص ۳۲۷ و ج ۱۲، ص ۵۷۹).

ج) تأمین نیازهای روانی عاطفی مانند امنیت (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۳۷؛ سالاری‌فر،
 ۱۳۹۳، ص ۱۰۲؛ ورام، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۶ و تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۸۹)، نیازهای زیباشتاختی
 (لیشی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۵ و ۲۲۲، ۲۹۸ و ۲۹۸) مانند صداقت (همان)، وقار (همان)، گفتار
 مثبت (ابن‌شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۳۷)، زیبایی ظاهری (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۶)،
 نیاز به عشق و تعلق (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۳۶۲ و سالاری‌فر، ۱۳۹۳، ص ۱۱۴) و نیاز به
 احترام و حرمت‌بخشی از سوی یکدیگر (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۷۳؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۸،
 ص ۱۴۱؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵؛ ص ۱۷۲ و مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۹، ص ۳۴۶) محقق می‌شود.

جدول یافته‌های مربوط به اصول و مولفه‌های اخلاقی متمرکز بر رابطه با همسر

۴. یافته‌های مرتبط با روایی و اعتبار مدل اخلاقی روابط همسران مبتنی بر متون اسلامی

(الف) ضریب شاخص روایی محتوایی (CVI) اصول و مولفه‌های اخلاقی همسران متمرکز بر خویشتن

ضریب شاخص روایی محتوایی (CVI) (CVI)	ضریب شاخص روایی محتوایی اصول اخلاقی (CVI)
۱. تعظیم و اعتدال در بینش: ≥ 0.9 ۲. تعظیم و اعتدال در گرایش: ≥ 0.9 ۳. تعظیم و اعتدال در رفتار: ≥ 0.9	عدالت: ≥ 0.9
۱. شناخت و تعظیم حیات نباتی: ≥ 0.9 ۲. شناخت و تعظیم حیات حیوانی: ≥ 0.9 ۳. شناخت و تعظیم حیات انسانی (طبیه): ≥ 0.9	خودشناسی و خودسازی: ≥ 0.9
۱. آنفگنگی و درنگی: ≥ 0.9 ۲. پایداری: ≥ 0.9 ۳. اراده رفتار نیک: ≥ 0.9 ۴. رضامندی: ≥ 0.9 ۵. تعالی: ≥ 0.9	صبر و خویشتن داری: ≥ 0.9
۱. کنترل میل جنسی: ≥ 1.00 ۲. کنترل نگاه: ≥ 1.00 ۳. عفت کلامی: ≥ 1.00 ۴. عفت در اندام و بدن: ≥ 1.00	عفت و پاکدامنی: ≥ 0.9
۱. مرافت از اندیشه: ≥ 1.00 ۲. مرافت از قلب (عواطف و احساسات): ≥ 1.00 ۳. مرافت از زبان (گفتار): ≥ 1.00 ۴. مرافت از گوش (شبden): ≥ 1.00 ۵. مرافت از چشم (دیدن): ≥ 1.00 ۶. بررسی و ارزیابی رفتار: ≥ 1.00 ۷. تنبیه: ≥ 1.00	محاسبه و مرافعه: ≥ 1.00

ب) ضریب شاخص روابی محتوایی (CVI) اصول و مولفه‌های اخلاقی مرکز بر رابطه با همسر

ضریب شاخص روابی محتوایی مولفه اخلاقی (CVI)	ضریب شاخص روابی محتوایی اصول اخلاقی (CVI)
۱. محبت کلامی: $\alpha = 0.10$ ۲. نگاه رحیمانه (عاطفی): $\alpha = 0.10$ ۳. محبت جسمی (جسمی): $\alpha = 0.10$ ۴. احسان: $\alpha = 0.10$ ۵. شیلگزاری: $\alpha = 0.10$ ۶. ملاقات‌های جذاب: $\alpha = 0.10$ ۷. رفق و مدارا: $\alpha = 0.10$ ۸. خوش بین: $\alpha = 0.10$ ۹. حیا (حیمت و احترام): $\alpha = 0.10$	مودت و رحمت: $\alpha = 0.10$
۱. تحریر خواهی: $\alpha = 0.10$ ۲. فروتن: $\alpha = 0.10$ ۳. صبر و تاب آوری: $\alpha = 0.10$ ۴. پیوند چویی: $\alpha = 0.10$ ۵. جود و سخاوت: $\alpha = 0.10$ ۶. صداقت: $\alpha = 0.10$ ۷. مدیریت گفتار: $\alpha = 0.10$	احسان: $\alpha = 0.10$
۱. البت کیری و البت پذیری: $\alpha = 0.10$ ۲. نرم خوبی و انعطاف پذیری: $\alpha = 0.10$ ۳. خوش گویی: $\alpha = 0.10$ ۴. خوش رؤیی: $\alpha = 0.10$ ۵. ایجاد هیجان‌های مثبت (ادخال سریع): $\alpha = 0.10$ ۶. کنترل خشم: $\alpha = 0.10$ ۷. خشنودی در خوشبینیها و ناخشنود شدن در ناخوشبینها: $\alpha = 0.10$	حسن خلق: $\alpha = 0.10$
۱. تقسیم امور بر اساس نقش‌های همسران: $\alpha = 0.10$ ۲. تعاون و همباری: $\alpha = 0.10$ ۳. میانه روی در مصرف: $\alpha = 0.10$ ۴. مشورت و همکری: $\alpha = 0.10$	تدبیر منزلي: $\alpha = 0.10$
۱. تأمین نیازهای زیستی و غذی‌پولیزکن: $\alpha = 0.10$ ۲. تأمین نیاز جسمی: $\alpha = 0.10$ ۳. تأمین نیازهای روانی و عاطفی: $\alpha = 0.10$	تأمین نیاز: $\alpha = 0.10$

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش صورت‌گرفته به دنبال ارائه یک مدل اخلاقی یکپارچه و سازمان یافته مبتنی بر متون اسلامی به منظور ارتقاء کیفیت روابط همسران است. پژوهش‌هایی که در این راستا انجام شده، به ارائه مدل جامعی که شامل مبانی، اصول و مولفه‌ها در روابط اخلاقی مثبت همسران باشد، نپرداخته است. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: پژوهش سالاری فر (۱۳۹۳) با عنوان: طراحی زوج درمانی شناختی رفتاری؛ تحقیق رضوانی (۱۳۷۸) با عنوان: نقش اخلاق در تنظیم و تحکیم خانواده؛ کتاب‌های حسین‌زاده (۱۳۸۶ و ۱۳۸۸) با عنوان: همسران سازگار، راهکارهای سازگاری؛ دو کتاب دلشاد تهرانی (۱۳۸۸) با عنوان: درسنامه اخلاق زندگی؛ پژوهش صفورایی (۱۳۸۸) با عنوان: اثربخشی رعایت آموزه‌های اخلاق اسلامی در کارآمدی خانواده، و پژوهش گنجورو همکارانش (۱۳۹۰) با عنوان سبک مسئله محور. این پژوهش‌ها مبتنی بر یک یا چند مفهوم و سازه اخلاقی بوده و فقط به برخی عوامل اخلاقی در راستای رضامندی و کیفیت روابط زوجین صورت گرفته است. برای ارائه این مدل جامع، مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی، از منابع و متون اسلامی استخراج شد که هر کدام از این مبانی، پایه و اساس اصول و مولفه‌های مثبت اخلاقی در روابط همسران محسوب می‌شود. باور همسران به اینکه رفتارهای آنها در محضر خداوند است، رفتارهای مثبت اخلاقی آنها را شکل می‌دهد و ارتقا می‌بخشد یا این که آثار رفتارهای همسران، به این دنیا منحصر نمی‌شود؛ بلکه هر فردی، ثمره آن را در آخرت خواهد دید، انگیزه رفتارهای اخلاقی مثبت را در خانواده تقویت می‌کند. بر اساس مبانی انسان‌شناختی، همسران شایسته، خلیفه خداوند هستند، از کرامت الهی برخوردارند، با اراده و اختیار، منش اخلاقی مثبت را بر می‌گزینند و به یکدیگر، نیاز عاطفی و زیستی دارند. برای داشتن روابط رضایت‌بخش میان همسران، نیازمند به کارگیری اصول اخلاقی مثبت در رابطه با خود و همسر هستند. اصول اخلاقی مثبت، گزاره‌های تجویزی و باید محوری هستند که از مبانی انسان‌شناختی، هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی استنتاج می‌شوند و معیار رفتار قرار می‌گیرند. این اصول در دو سطح اخلاقی جای می‌گیرند. سطح اول مربوط به اصول اخلاقی متمکز بر خویشن از است. اینکه هر یک از همسران برای تعاملات مثبت با یکدیگر به این اصول اخلاقی نیاز دارند: ۱. عدالت ۲. خودشناسی و خودسازی ۳. عفت و خویشن‌داری ۴. محاسبه و مراقبه ۵. صبر و تاب آوری. سطح دوم اصول اخلاقی، که به طور مستقیم بر روابط همسران نقش دارند، عبارتند از: ۱. مودت و رحمت ۲. احسان ۳. حسن خلق ۴. تدبیر منزل و ۵. تأمین نیاز، که مولفه‌ها و نمودهای اخلاقی مثبت از وجود این اصول در روابط همسران حکایت می‌کند.

فهرست منابع

- قرآن کریم، (۱۳۷۳ش). ترجمه محمد مهدی فولادوند، تهران و قم: دارالقرآن الکریم.
- نهج البلاعه، (۱۳۸۰ش)، شریف الرضی، محمد بن حسین، ترجمه محمد دشتی، قم: طلیعه نور.
- ابن بابویه، محمد بن علی بن الحسین، عیون اخبار الرضا علیه السلام، مصحح: مهدی لاجوردی، تهران، نشر جهان.
- _____، (۱۳۶۲ش)، الخصال، مصحح: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- _____، (۱۴۱۳ق)، من لا يحضره الفقيه، ۴ جلد، مصحح: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- لیشی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶ش)، عیون الحكم والمواعظ، مصحح: حسین حسنی بیرجندی، قم: دارالحدیث.
- ابن أبيالحدید، عبدالحمید، (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاعه لابن أبيالحدید، مصحح: محمد ابوالفضل ابراهیم، ۱۵ جلد، قم: مکتبة آیة الله المرعشی النجفی.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۳۶۳ش)، تحف العقول، مصحح: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- آل رسول، سوسن و محمد خانی، طبیبه، (۱۳۹۰ش)، «اصول موثر در روابط صمیمانه همسران با الگویداری از اسوه‌های قرآنی»، مطالعات راهبردی زنان، ش. ۵۲.
- ابن شهرآشوب مازندرانی، محمد بن علی، (۱۳۷۹ش)، مناقب آل أبيطالب علیهم السلام، ۴ جلد، قم: علامه.
- ابن أبي جمهور، (۱۴۰۵ق)، عواالى الثالى العزيزية فى الأحاديث الدينية، مصحح: مجتبی عراقی، قم: دار سیدالشهداء للنشر.
- ابن حمید، صالح بن عبدالله، (۱۴۲۶ق)، موسوعه نصرة النعيم فى مكارم اخلاق آل الرسول، ۱۲ جلد، جده: دار الوسیله.
- ابن سعد، محمد بن سعد، (۱۴۰۵ق)، الطبقات الکبری، ۹ جلد، بیروت: دار بیروت.
- امین زاده، محمدرضا، (۱۳۷۸ش)، اخلاق اسلامی، قم: موسسه در راه حق.
- بردی اوژونی دوجی، رحمان، خدابخشی کولایی، آناهیتا، (۱۳۹۱ش)، «اثربخشی آموزش گروهی برنامه افزایش مهارت‌های مقابله زوج‌ها بر کیفیت ارتباط زوج‌های ناسازگار»، مجله علوم رفتاری، ش. ۱۹.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد، (۱۳۷۱)، المحسن، ۲ جلد، قم: دارالکتب الإسلامية.
- بیرونی کاشانی، راضیه و باقری، خسرو، (۱۳۸۷)، «مبانی و اصول اخلاق تدریس براساس فلسفه اخلاق اسلامی»، مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، ش. ۸۰.
- پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۸۲ش)، نهج الفصاحه، تهران: دنیای دانش.
- پسندیده، عباس، (۱۳۹۴ش)، رضایت زناشویی، قم: دارالحدیث.

۱۹. پسندیده، عباس، (۱۳۹۱ش)، «چیستی حسن خلق و تأثیر آن بر روابط اجتماعی»، علوم قرآن و حدیث، ش. ۶۶.
۲۰. تمیمی آمدی، عبدالواحدین محمد، (۱۳۶۶ش)، *تصنیف غرر الحكم و درر الكلم*، مصحح: مصطفی درایتی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۲۱. حافظی، معصومه، (۱۳۸۷ش)، *أصول اخلاقی حاکم بر روابط همسران از دیدگاه قرآن کریم*، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مفید.
۲۲. حر عاملی، محمدبن حسن، (۱۴۰۹ق)، *وسائل الشیعه*، ۲۰ جلد، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۲۳. حلوانی، حسین بن محمدبن حسن، (۱۴۰۸ق)، *نرھة الناظر و تبیہ الخاطر*، قم: مدرسة الإمام المهدي علیهم السلام.
۲۴. حمیری، عبدالله بن جعفر، (۱۴۱۳ق)، *قرب الاستاد*، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۲۵. خلیلی، سلیمه؛ افشار، لیلا و عباسی، محمود، (۱۳۹۰ش)، «بررسی تعلیم و تربیت اخلاقی از دیدگاه ابن سینا»، *فصلنامه تاریخ پژوهشکی*، ش. ۸.
۲۶. دستغیب، عبدالحسین، (۱۳۸۹ش)، آینین زندگی، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۷. دلشداد تهرانی، مصطفی، (۱۳۸۳ش)، *خلاصه سیره نبوی؛ دفتر چهارم: سیره خانوادگی*، تهران: دریا.
۲۸. دیلمی، حسن بن محمد، (۱۴۰۸ق)، *اعلام الدين فی صفات المؤمنين*، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۲۹. زارعی تویخانه، محمد؛ جان بزرگی، مسعود و بستان، حسین، (۱۳۹۵)، «اصول و الگوی تعاملی همسران و خانواده در مانگری مذهبی»، *پژوهشنامه روانشناسی اسلامی*، ش. ۳.
۳۰. سalarی فر، محمدرضا؛ موسوی اصل، سید مهدی، شجاعی، محمد صادق و دولتخواه، محمد، (۱۳۹۳ش)، بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی، قم: پژوهشنامه حوزه و دانشگاه.
۳۱. سalarی فر، محمدرضا، (۱۳۹۳ش)، طراحی زوج درمانی شناختی رفتاری مبتنی بر متون اسلامی و مقایسه کارآمدی آن با زوج درمانی شناختی رفتاری توسعه یافته در افزایش رضایت زناشویی زوج‌ها، رساله دکتری، پژوهشنامه حوزه و دانشگاه.
۳۲. سalarی فر، محمدرضا؛ یونسی، سید جلال، شریفی محمدحسین، (۱۳۹۲ش)، «کاربرد اخلاق اسلامی در مشاوره زناشویی»، *فصلنامه اخلاق*، ش. ۹.
۳۳. سجادی، جعفر، (۱۳۷۵ش)، *فرهنگ علوم فلسفی و کلامی*، تهران: امیر کبیر.
۳۴. سروری مجید، علی، (۱۳۹۳ش)، «ابعاد فرهنگ احسان در قرآن و سنت»، *مطالعات فرهنگ و ارتباطات* ش. ۲۸.
۳۵. سواری، کریم، عبدی پوررسول، (۱۳۹۶ش)، «بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های محاسبه نفس بر تعهد اخلاقی و خودکنتری دانش آموزان دختر»، *روانشناسی دین*، ش. ۲.
۳۶. سیفی قوزلو، سید جواد و همکاران، (۱۳۹۴ش)، «رابطه بین اخلاق، ارزش‌های شخصی و رضایت زناشویی در بین زوجین در شهر مغان»، *فصلنامه مشاوره و روان درمانی خانواده*، ش. ۱۶.
۳۷. صادقی، هادی و سلحانی نیا، محمد تقی، (۱۳۹۰ش)، «جایگاه شناخت خود در رفتار اخلاقی انسان»، *پژوهشنامه اخلاق*، ش. ۱۲.
۳۸. مسعود صفائی مقدم بهاء الدین رحمانی محمد جعفر پاک سریشت سید منصور مرعشی صفائی مقدم، مسعود؛

- رحمانی، بهاء الدین، پاک سرشت، محمد جعفر و مرعشی، سید منصور، (۱۳۹۵ش)، «مبانی و اصول اخلاق اسلامی ارتباط معلم با دانش آموزان»، پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت، ش. ۴۰.
۳۹. صفوایی پاریزی، محمد مهدی، (۱۳۸۸ش)، «اثربخشی رعایت آموزه‌های اخلاق اسلامی در کارآمدی خانواده»، فصلنامه معرفت اخلاقی، ش. ۱.
۴۰. طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۴۱۷ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ۲۰ جلد، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴۱. طبرسی، حسن بن فضل، (۱۳۷۰ش)، *مکارم الأخلاق*، قم: نشر الشریف الرضی.
۴۲. طوسی، محمد بن الحسن، (۱۴۱۴ق)، *الأمالی*، مصحح: مؤسسه البعثة، قم: دار الثقافة.
۴۳. ———، (۱۴۰۷ق)، *تهذیب الأحكام*، ۱۰ جلد، مصحح: حسن الموسوی خرسان، تهران: دارالکتب الإسلامية.
۴۴. فيض کاشانی، ملام حسن، (۱۴۱۵ق)، *تفسیر الصافی*، ۵ جلد، تحقیق: حسین اعلمی، تهران: انتشارات الصدر.
۴۵. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، *الکافی*، ۸ جلد، مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: انتشارات دارالکتب الإسلامية.
۴۶. مازندرانی، محمد صالح بن احمد، (۱۳۸۲ق)، *شرح الكافی؛ الأصول والروضة*، ۱۲ جلد، مصحح: ابوالحسن شعرانی، تهران: المکتبة الإسلامية.
۴۷. محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۹۱ش)، *دانشنامه قرآن و حدیث*، ۱۶ جلد، قم: دارالحدیث.
۴۸. ———، (۱۳۸۹ش)، *میزان الحکمة*، ۱۴ جلد، قم: دارالحدیث.
۴۹. ———، (۱۳۸۷ش)، *حکمت‌نامه پیامبر اعظم*، ۱۴ جلد، مترجم: گروه مترجمان، قم: دارالحدیث.
۵۰. مرحمتی، زهرا و بوسفی، فریده، (۱۳۹۴ش)، «بررسی رابطه بین ابعاد صبر و بهزیستی روان شناختی»، *پژوهش‌های اخلاقی*، ش. ۲۲.
۵۱. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، *بحار الأنوار*، ۱۱ جلد، مصحح: جمعی از محققان، بیروت: دار إحياء التراث العربي.
۵۲. مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۸۷ش)، *اخلاق در قرآن*، ۴ جلد، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۵۳. مطهری، مرتضی، (۱۳۶۸ش)، *مجموعه آثار*، ۲۸ جلد، تهران: صدرا.
۵۴. نوری، حسین بن محمد تقی، (۱۴۰۸ق)، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، ۲۸ جلد، قم: مؤسسه آل البيت ع.
۵۵. وحدانی اسدی، محمد رضا، نوروزی، داریوش، فردانش، هاشم، علی آبادی، خدیجه، باقری، خسرو، (۱۳۹۵ش)، «اعتباریابی الگوی طراحی آموزشی برای آموزش اخلاق»، *فصلنامه روانشناسی تربیتی*، ش. ۴۰.
۵۶. ورام بن أبي فراس، مسعود بن عیسی، (۱۳۶۹ش)، *مجموعه ورثام؛ آداب و اخلاق در اسلام*، ترجمه تنبیه الخواطر، مترجم: محمدرضا عطایی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۵۷. یوسفی، ناصر، (۱۳۹۰ش)، «بررسی شاخص‌های روان‌سنجی مقیاس کیفیت زناشویی فرم تجدید نظرشده (RDAS)»، *فصلنامه پژوهش‌های روانشناسی و بالینی و مشاوره*، ش. ۲.
58. Walsh, Froma, (2009), *Spiritual Resources in family Therapy*, New York : The Guilford Press.
59. Jill Duba Onedera, (1975), *The Role of Religion in Marriage and Family Counseling*.